

Kunskap som kraft

Handlingsprogram för hur museerna med sitt arbete kan motverka
främlingsfientlighet och rasism

Förord

I de sista raderna av förordet till pocketutgåvan av *De andra* summerar Stefan Jonsson sin syn på ett av vårt samhälles mest angelägna frågor.

”Hur går det till när vi utifrån vår förståelse av våra hem och våra identiteter försöker kartlägga andra människor och kulturer? Vilka är vi? Vilka är de andra? Av vilka skäl drar vi gränser mellan här och där? Är det för att finna en mötespunkt? Eller för att skilja oss från dem? Vad betyder det att tillhöra en kultur – äger man då ett hem? Allt fler journalister, kritiker och humanistiska forskare sysslar med att återupprätta, befästa och värna om den egna kulturella gemenskapen. Kulturkritik värd namnet borde handla om att i stället lösa upp alla sådana konstruktioner. Något kunde förändras.”

Under de senaste åren tycks attityderna ha polariserats. Med allt högre röster hävdas det egna och hemtama på bekostnad av det tillsynes avvikande och främmande. Samtidigt mobiliseras motkrafter som med emfas hävdar medmännisklighet när förtrycket synliggörs. Som åberopar civillkurage när ansiktena skamset vänds bort.

Alldeles klart står det svenska samhället inför ett vägval. Hur kommer vi att hantera det mångkulturella samhälle som vi nu lever i? Skall motsättningarna växa och urarta i allt fler konfrontationer eller lär vi oss succesivt leva i en allt rörligare och mångfasetterad värld? Hur bekämpar vi extremismen i alla dess avarter?

Frågorna blir snabbt många inför så stora och avgörande händelser i samhället. En sak är dock tveklöst klar. Vi kan aldrig tolerera främlingsfientlighet och rasism. Inte i någon form. Allra minst om det handlar om att monopolisera en förtryckets tolkning av vårt och andras förflutna. För att stävja denna idag så tydliga tendens krävs allas ansträngningar. Av den anledningen gav regeringen Statens historiska museum i uppdrag att utarbeta ett handlingsprogram för hur man i samarbete med andra institutioner och myndigheter kan motverka främlingsfientlighet. Rapporten presenterades för regeringen under sommaren 1996. Den har redan rönt stort intresse, både i Sverige och

utomlands. Och bland museer runt om i landet och bland studiecirklar och i undervisning på högskolorna. Det är glädjande.

För i den rapport som nu genom denna publicering görs allmänt tillgänglig diskuteras så viktiga frågor som hur vi tolkar historien, hur vi kan skapa perspektiv på vår samtid genom att kritiskt analysera vårt förflutna och hur vi kan göra kulturarvet till det demokratiska redskap som det rätteligen bör vara.

Det är min övertygelse att denna diskussion är fundamental för hur vi nu och i framtiden kommer att se på bl.a. museernas förmedling av kulturarvet. Här finns viktiga uppgifter också för de statliga och statligt finansierade kulturinstitutionerna.

Det arbetet kan med denna rapport och de medel som regeringen ställt till förfogande i 1997 års budget få ett ordentligt genomslag. Först då kan vi börja överbrygga motsatserna mellan oss och dem, mellan det främmande och det vana och mellan här och där. Kanske kan vi då också börja atomisera de omänskliga konstruktioner som annars hotar vårt samhälle.

För något kan säkert förändras.

Marita Ulvskog

Innehåll

Författarnas förord	9
Sammanfattning	11
Givna strukturer och beständig förändring	15
En stat, en tro	16
Rasrenhetstänkande i folkhemmet	19
Neutralitetens tvetydighet	22
Varaktighet och förändring	24
Enhetlighet som norm	27
Tidsandans krumbukter i museerna	31
Museet som symbol, symboler i museerna	32
Tidens basutställningens dilemma	38
Neutraliteten hävdar det bestående	40
Museotek och tillfälliga utställningar	43
Utställningen och subjektiviteten	45
Förslag till handlingsprogram	49
Insatser för allmänheten	49
Insatser för museivärlden	52
Begrepp	55

Författarnas förord

I 1995/1996 års regleringsbrev för museer och utställningar har Statens historiska museum inom myndigheten Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer tilldelats följande uppdrag:

Med ett historiskt perspektiv kan främlingsfientlighet och ifrågasättande av grundläggande demokratiska värden motverkas. Historiska museet skall därför ge förslag till ett handlingsprogram för hur man inom ramen för sin verksamhet och i samarbete med de regionala museerna och andra kulturinstitutioner kan belysa bl.a. hur antidemokratiska rörelser under 1900-talet utnyttjat forntida kultur och symboler i propagandistiska syften. Förslaget redovisas till regeringen den 30 juni 1996.

Uppdraget kan tolkas som en politisk önskan om att dra in museerna i det offentliga samtalet. Det är m.a.o. en uppmaning till museerna att se över sin roll som samhällsinstitutioner. En uppmaning i vilken det också ligger en utmaning.

Handlingsprogrammet har fått titeln *Kunskap som kraft. Handlingsprogram för hur museerna med sitt arbete kan motverka främlingsfientlighet och rasism*. Det har utarbetats av förste antikvarie Inga Lundström och antikvarie Marja-Leena Pilvesmaa.

Bakom framtagningen av förslaget ligger ett omfattande utredningsarbete i form av litteraturgenomgångar, samtal med sakkunniga inom olika berörda intresseområden, kartläggning av ämnesrelaterade museala aktiviteter genom rundringning till ansvarsmuseer, läns museer och kommunala museer, besök på utvalda museer och institutioner, såsom Jämtlands läns museum, Läns museet Västernorrland, Ajtte, Skaraborgs läns museum, Göteborgs stadsmuseum, Folkens museum, Nordiska museet, Kulturen i Lund, Arbetets museum, Judiska museet m fl. Vi har också medverkat i seminarier, konferenser och paneldiskussioner samt skrivit artiklar i olika facktidskrifter såsom Svenska Museer, DIK-forum, META, Populärarkeologi och liknande.

Under arbetets gång har åtskilliga kontakter knutits med personer som arbetar med motsvarande frågor i de nordiska grannländerna.

I början av arbetet utgick vi ifrån att problemet huvudsakligen gällde ett fåtal grupper missbruk av ett visst begränsat antal symboler, och att det var detta problem museerna skulle befatta sig med. Vi fick snart klart för oss att problemet var betydligt vidare och mer omfattande och att det rörde sig både på ett strukturellt och ett mentalt plan.

Stockholm den 27 juni 1996

Inga Lundström

Marja-Leena Pilvesmaa

Sammanfattning

Förslaget till handlingsprogram består av två analyskapitel *Givna strukturer och beständig förändring* och *Tidsandans krumbukter i museerna* och en förslagskapitel *Förslag till handlingsprogram*.

Mot bakgrund av vad som framkommit i analyskapitlen görs följande förslag till handlingsprogram. Det är tvådelat. Den första delen vänder sig utåt till allmänheten genom en riksomfattande insats, den andra inåt till museivärlden med förslag till långsiktiga utvecklings- och utbildningsinsatser.

Som en engångsinsats mot främlingsfientlighet och rasism föreslås en utställning som berör hela landet och som kompletteras med skrifter, läromedel och annat informationsmaterial. Förutom sakupplysningar och vidgade historiska perspektiv syftar insatsen till att få igång diskussioner och debatter.

Utställningen behandlar temata som; hur svenskarna har sett på sitt land och sig själva; hur främmande kulturer har sett på Sverige och svenskarna; vilka uttryck den svenska nationalismen har tagit sig; vilka syften nationalismen har tjänat; hur främmande kulturer och invandrare har bemötts genom tiderna. Utställningen belyser vidare bruk och missbruk av forntida och historiska kulturer och symboler. Den uppmärksammar symbolernas betydelseförskjutningar och i vid bemärkelse begreppet symbol. Utställningen har också en civilisationskritisk aspekt som gör ämnen som liv, död, religion, våld, vänskap, fiendskap och motsvarande angelägna.

I anslutning till utställningen produceras ett mångfaldigt informationsmaterial, där olika brukargrupper tillgodoses genom att skilda mediala möjligheter används. Informationsmaterialet har en dubbel funktion i förhållande till utställningen, dels är det förberedande, dels kompletterande.

Engångsinsatsens genomförande sker i samverkan med museer och andra kulturinstitutioner som har för ämnet adekvata material och

kunskaper. Projektet samordnas centralt. En marknadsföringskampanj genomförs.

Engångsinsatsen mot främlingsfientlighet och rasism innebär således:

- produktion av en utställning där olika temadelar produceras var för sig;
- utarbetande av ett informationsmaterial, bl.a. läromedel, skrifter, artiklar, föredrag, debattinlägg som sprids genom olika media såsom dagstidningar, radio, TV, IT m.fl.,
- en marknadsföringskampanj som riktar sig generellt mot media och allmänhet och specifikt mot dels företag och industri, dels den offentliga sektorn, dvs. skol- och utbildningsväsendet och motsvarande.

Engångsinsatsen betyder inte att samhällsdiskussionen inom museerna därmed avslutas. Tvärtom. Den är en början till att få samhällsfrågor diskuterade inom museerna och integrerade som ett led i den ordinarie verksamheten.

Museiarbetet i sin förmedlingsdel är i grunden tvärfackligt och samhällsförpliktande. Dagens museitjänstemän däremot är ämnesspecialiserade. Endast den som är trygg i sin yrkesroll vågar följa upp och förändra. För att museitjänstemän skall kunna bli aktiva förmedlare i ett föränderligt samhälle måste verksamheten utvecklas inifrån. För detta krävs såväl museivetenskaplig grundutbildning som forskning.

Ett diskuterande museum behöver diskuterande besökare. För att kunna delta på ett kvalificerat sätt behöver besökarna ledning. Det är här utställningskritiken kommer in. Där utställaren ger tankar form genom att gestalta är det utställningskritikerns uppgift att förklara gestaltningens innebörder genom att granska och analysera. Verksamheten har således två sidor, en gestaltande som inifrån bygger upp, och en analyserande som utifrån granskar.

Att uttrycka innehåll i form i en kulturhistorisk utställning är ett helt obearbetat område, liksom utställningskritiken är det. Båda väntar på sin etablering. Och båda kräver utbildning.

Förmedlingsverksamhetens utveckling förutsätter:

- översyn av grundutbildningen för museitjänstemän;

- förstärkning av museitjänstemännens yrkesidentitet genom museivetenskaplig forskning och kontinuerliga vidare- och fortutbildningar;
- utveckling av en utställningskritik som förmedlande länk mellan museer och allmänhet.

Som framgår av förslaget är bearbetningen av främlingsfientlighet och rasism ett långsiktigt arbete, ytterst en demokratisk fortlöpande självgranskning.

Mål för engångsinsatsen är:

- att ge sakupplysningar som förklarar historiska samband;
- att avtäcka bakgrunden till de synsätt som kommer till uttryck i värderingar, normer och attityder;
- att visa på museets möjligheter som forum för civilisationskritik.

Mål för det långsiktiga utvecklingsarbetet är:

- att utveckla en utställningskritik som förmedlande länk mellan museer och allmänhet;
- att anpassa museernas förmedlingsstruktur till samhällets behov;
- att bygga upp museernas uppgift som forum för civilisationskritik.

Givna strukturer och beständig förändring

Nedanstående meningar förklarar den samhällsbakgrund som är vår utgångspunkt för hanteringen av problemen med främlingsfientlighet och rasism:

- Ett samhälles normer avspeglar sig i gällande strukturer.
- Statlig likformighet i lutherskt ortodox utformning har genom-syrat svenskt samhällsliv sedan 1500-talet, och styr än i dag i hög grad såväl institutioners som enskilda individers tänkande och handlande.
- Ett förädlingstänkande också vad gäller "den svenska folkstammen" har ingått i uppbyggandet av folkhemmet och praktiserades genom bl.a. steriliseringslagar ända fram till 1975.
- Sverige dras med ett obearbetat förflutet från tiden före och under andra världskriget.
- Att den öppet deklarerade rasismen försvann efter kriget betyder inte att den försvann ur människors sätt att tänka.
- Normer och föreställningar om vad som är svenskt har inte förändrats i takt med samhället.
- Främlingsfientlighet och rasism uppfattas i dag som ett ungdomsproblem, men hänför sig i själva verket till tidigare generationers värderingar och är därför mera ett vuxenproblem än ett ungdomsproblem.
- Rasismen var från början fokuserad på biologiska skillnader men har under de senaste årtiondena genomgått en förskjutning och gäller nu främst sociala, religiösa och kulturella skillnader.
- Främlingsfientlighet är snarare ett strukturellt problem än ett individuellt, och som sådant ett majoritetsproblem väl så mycket som ett minoritetsproblem.

- För att integrera infödda och invandrade medborgare krävs en gemensam bas i värderingar och principer.

En stat, en tro

I Sverige har statsmakten och kyrkan utgjort en enhet sedan reformationens genomförande. Hotet av katolsk motreformation påskyndade utvecklingen mot en kyrklig enhetlighet, något som befästes vid Uppsala mötet 1593. Religiös likformighet ansågs vara nödvändig för att hålla riket samman. Invandrare var förbjudna att utöva omvändelseverksamhet och fick inte heller ostraffat smäda den svenska gudstjänsten. De skulle hålla sig *stilla och roligen*, som Gustav II Adolfs konungaförsäkran 1611 uttryckte det.¹

Under 1600-talet byggdes den svenska administrationen upp. Det är också från och med denna tid som den lutherska likformigheten har genomsyrat samhället – lagstiftningen, utbildningen och därmed också det individuella handlandet och tänkandet. Med 1686 års kyrkolag blev uniformiteten lag. De som inte tillhörde den rätta läran, dvs. judar, muslimer och hedningar, skulle skolas in i den. Främmande trosbekännare fick inte inneha statliga tjänster och i princip var den rätta läran också förutsättningen för att få vistas i riket. I 1600-talets Sverige identifierades staten med religionen snarare än språket och nationaliteten. Stormaktstidens främlingsrädsla var religiöst betingad. Strängheten i restriktionerna kom emellertid att växla beroende på ekonomiska och ideologiska strömningar. Kapitalägare, yrkesspecialister och arbetare har alltid varit eftertraktade, den individuella trosbekännelsen till trots. Nyttan har fått gå före renlärigheten.

Under 1700-talet blev samhället alltmer sekulariserat och förnuftsorienterat. Därmed ändrades också människosynen. Detta tillsammans med behovet av yrkesspecialister i manufakturerna aktualiserade frågan om religionsfrihet. Med exempel från Holland, England och Frankrike började kommerskollegiet tala för öppnare bestämmelser, medan prästerståndet och bönderna höll fast vid den religiösa lik

¹Svanberg, I., Tydén, M., 1992, s. 130, *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Stockholm.

formigheten. När Jonas Alströmer 1724 lyckades utverka viss religionsfrihet för sina reformerta anställda vid manufakturerna i Alingsås, blev detta principiellt viktigt för frågans fortsatta utveckling. År 1741 beviljades religionsfrihet för samtliga i Sverige bosatta bekännare av den engelska och reformerta kyrkan och 40 år senare, i 1781-års toleransedikt, var tiden inne för att på nytt tillåta den katolska kyrkan att öppet verka i Sverige.

1782 års judereglemente öppnade för judisk invandring med vissa restriktioner. Den jude som önskade erhålla svenskt skyddsbrev måste äga ett kapital på 2 000 riksdaler specie. Judisk bosättning tilläts endast i Stockholm, Göteborg, Norrköping och några år senare också i Karlskrona. I restriktionerna angavs vilka yrken judarna fick utöva. Förutom handel i de privilegierade städerna, fick vissa specialhantverk praktiseras: *En jude må för övrigt nära sig med konstmålning, gravering, pitschers stickning, diamants och andra ädla stenars slipande, optisk glasslipning, samt allehanda mathematiska och mekaniska instrumenters förfärdigande, desseiners och mönsters ritande, brodering och annan konstig söm, lacktillverkning, penneberedning, korkskärning, och dylike arbeten, som ej höra under Skrå.*² Restriktionerna gällde fortfarande möjligheten att inneha offentliga tjänster eller att bli riksdagsmän. Äktenskap mellan judar och icke-judar var fortsatt förbjudna.

Att religionsrestriktionerna drabbade judarna hårdast var en följd av den antisemitism som ligger inbyggd i den västerländska kulturen. En fris från 1300-talet i Uppsala domkyrkans koromgång, liksom bildframställningar från 1400-talet i flera uppländska kyrkors vapenhus, visar på en antijudisk inställning i Sverige redan långt före den första judiska invandringen.

Med skråväsendets avskaffande och näringsfrihetsreformerna försvann de svenska judarnas ekonomiska isolering. Judereglementet upphävdes 1838 och de tidigare skyddsjudarna blev svenskar av mosaisk trosbekännelse. Detta s.k. emancipationsedikt följdes under de följande decennierna av stegvis utvidgade rättigheter, såsom fri bosättning i alla svenska städer 1854, fri bosättning i hela riket 1860 och rätt att inneha kommunala förtroendeposter 1862. Förbudet mot

²Svanberg, I., Tyden, M., 1992, s. 184, *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Stockholm.

blandäktenskap upphävde 1863. Med en grundlagsändring 1870 fick de svenska judarna med något undantag fulla politiska rättigheter, något som gällde också kristna dissidenter.

Reformerna framkallade ihållande antijudiska kampanjer, men trots detta motstånd blev 1800-talet assimilationens tidevarv för judarna. De blev en del av det svenska samhället, inte minst kulturellt. Situationen komplicerades emellertid på nytt under andra hälften av 1800-talet, när fattiga östjudar började invandra från Polen, Baltikum och Vitryssland.

Likformighetens politik slog särskilt hårt mot sådana grupper som levde avskilda från majoriteten, såsom samerna (se längre fram), eller som av olika anledningar hade tvingats ut ur majoritetssamhället och också saknade medel att hävda sig med. Till dessa senare räknades de resande folken, dvs. tattare och zigenare.

Kyrkans renlighetssträvanden började slå emot tattare och zigenare redan på 1500-talet och bidrog effektivt till deras utstötande. De betraktades som tjuvaktiga, trollkunniga och benägna att tigga. År 1560 fastställde ärkebiskop Laurentius Petri att *Tattare skall prästen intet befatta sig med, varken döpa deras barn eller jorda deras lik.*³ Att lära ut katekesen till dessa var enligt ärkebiskopen som att kasta pärlor för svin. Under 1600- och 1700-talen följde många förbud mot tattare och zigenare.

År 1637 utfärdades av Kristian IV den genom tiderna hårdaste förordningen gällande zigenare och tattare: *Alla sådana tattare och tatterskor med deras anhang, såväl kvinnor som män, som inom våra och Sveriges gränser vistas, skola innan den 8 november nästkommande år vara förpliktade att fly och vika utur vårt konungarike och alla dess underliggande provinser.*⁴ De som trots denna uppmaning fortsatte att vistas i landet kunde hängas utan rättegång eller, om det var fråga om kvinnor och barn, förvisas ur landet. Myndigheterna nöjde sig dock huvudsakligen med att förvisa dem som påträffades till Tyskland eller till den finska rikshalvan.

Tattarnas och zigenarnas rörliga livsstil har alltid provocerat det stabila och gudfruktiga bondesamhället, men också väckt drömmar

³Svanberg, I., Tydén, M., 1992, s. 66, *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Stockholm.

⁴I bid: s. 66.

om frihet till liv. Bondesamhällets inställning till "de resande" kan beskrivas som ambivalent. Samtidigt som tattare och zigenare utgjorde det mest föraktade folkslaget, tilldelades deras fria livsstil en överdrivet romantisk aura, såsom det kommer till uttryck i t.ex. Victor Rydbergs *Singoalla*. På ett liknande sätt förhåller vi oss till dagens "främlingar", dvs. invandrare. Samtidigt som de för många framstår som ett hot för det vardagliga livet, omges de i andra sammanhang med ett exotiskt skimmer.

Sedan 1951 råder det en fullständig religionsfrihet i Sverige. Enligt svensk lagstiftning innebär religionsfriheten att medborgaren antingen kan vara konfessionslös, dvs. att inte tillhöra något samfund, eller att ensam eller tillsammans med andra få utöva sin religion, om man inte därigenom stör samhällets lugn och åstadkommer allmän förargelse.

Efter 44 år är uppfattningen om den "rätta" religionen fortsatt beständig. Ett moskébygge i Sverige är långtifrån en självklarhet.

Rasrenhetstänkande i folkhemmet

Vid 1900-talets början var "ras" en vedertagen förklaringsmodell. Enligt rasbiologerna styrdes allt liv av biologiska lagar. Raser bar på skilda fysiska och psykiska egenskaper, vilka gick i arv. Bakom denna förståelse ligger Carl von Linnés indelning av människan i raser, Charles Darwins utvecklingslära och socialdarwinismen som ställde människan och samhället under samma selektionslag. När antropologen Anders Retzius kunde introducera ett skallindex, dvs. en mätmetod som skilde "långskalliga" från "bredskalliga", fick man vid 1800-talets mitt en teknik att klassificera människan. Det slutliga vetenskapliga fundamentet fick genetiken när Gregor Mendels ärftlighetslagar återupptäcktes.

Sverige intog tidigt en ledande ställning inom denna forskning. Genom ett riksdagsbeslut 1921 fick Sverige som det första land i världen ett statligt institut för rasbiologi. Till chef för detta utsågs den ledande ideologen på området, medicinaren Herman Lundborg. Institutet bedrev teoretiska studier om ras ända fram till 1959 då det ombildades till en institution för medicinsk genetik, knuten till Uppsala universitet.

Rasbiologin fick snabbt en bred folklig förankring, vilket också gjorde att den gled ut ur sin vetenskapliga ram. I alla opinionsbildande sammanhang spreds uppfattningen om den nordiska rasens överlägsenhet, vilket tydligt kom till uttryck i t.ex. synen på samerna. Att beskåda samer med renar var inget nytt i sig. Sedan slutet av medeltiden hade renar med samer skickats ut som "märkliga gåvor" till furstehoven i Europa, och inom landet hade de både visats upp på marknader och ingått i kröningståg från 1500-talet och framåt. Som en följd av det rasbiologiska synsättet förflyttades intresset från samekulturen till samens själv. Under 1800-talets sista årtionden ersatte samens renen som det populära uppvisnings- och utställningsobjektet. Utställningarna exploaterade samerna för omvärldens okända nyfikenhet. De visades upp ungefär som vilda djur i zoologiska parker eller likställdes med dvärgar och andra avvikande varelser. På cirkusar och i nöjesparker ute i Europa var de eftertraktade och det var inte ovanligt att det därifrån gjordes beställningar på samer, ibland noggrant preciserade, såsom firma Hagenbecks beställning 1926 på 8–9 samer varav 1–2 barn, lika många renar och 1–2 hundar. I denna pseudovetenskapliga tappning utvecklades rasbiologin till ett folknöje.

Med rasbiologin följde en ny syn på invandrare och främmande folkslag. Frukten för rasblandning var ett postulat som allt oftare fick motivera motståndet mot judisk, zigenisk, östlig och sydeuropeisk invandring. Medan inresemöjligheterna till Sverige hade varit fria sedan 1860, slöts landet under 1900-talets första decennier med en utlänningslag 1913, en utvisningslag 1914 och slutligen en förordning om ett passtväng 1917. Som skäl för den restriktiva politiken anfördes det s.k. säkerhetsläget samtidigt som en homogen svensk befolkning betonades. Så t.ex. undantogs zigenare från rätten att invandra i 1914 års utvisningslag. I Jordbrukarnas Riksförbunds program fanns redan 1919 punkter *om skydd för bevarande av den svenska folkstammen mot rasförsämrande element*.⁵ Dessa tankegångar fördes vidare i Bondeförbundets partiprogram 1921. Drag av rasmystik med föreställningen om bönderna som *den svenska rasens renaste och värde*

⁵Lööv, H., 1991, s. 24, Sveriges rasistiska förflutna. *Pockettidningen* Nr 2–3. Stockholm.

*fullaste del betecknade partiet under hela mellankrigstiden.*⁶ Det var emellertid inte bara bonderörelsen som hyllade rasbiologin. Idéerna var under 1920- och 1930-talen allmänt accepterade inom samtliga politiska partier i Sverige. Det var i synen på demokratin som skiljelinjen gick mellan nazister och icke-nazister.

Under 1930-talet började forskarnas åsikter gå isär och många av de lundborgska teorierna bl.a. om högre och lägre raser och rasblandningens faror ifrågasattes. Tyngdpunkten försköts från det teoretiska studiet av ras till dess praktiska tillämpning i form av rashygien. Rashygien fokuserade på ärftliga sjukdomar med syftet att förädla den svenska folkstammen, på sikt befria den från undermåliga element. Vetenskapsmän, författare och politiker debatterade bejakande de rashygieniska frågorna. Sterilisering på rasbiologisk grund ansågs vara ett socialt radikalt och modernt sätt att angripa befolkningsproblemet. Rashygien betraktades, t.ex. av makarna Alva och Gunnar Myrdal, som en viktig del i en rationell samhällsförändring och ingick i uppbyggandet av det fulländade folkhemmet.

År 1934 gav makarna Myrdal ut boken *Kris i befolkningsfrågan*, där de bl.a. förordade sterilisering som ett led i strävandena att utveckla ett nytt samhälle med en "sund svensk folkstam". Att det moderna samhället krävde en människotyp som var socialt anpassad ingick också i uppfattningen. Folkhemmets rashygieniska verksamhet var omfattande, men till skillnad från Nazitysklands etniska rensning gällde renhetstänkandet i Sverige den egna gruppen. De steriliseringslagar som utfärdades 1935 och 1941 hade främst till syfte att förhindra fortplantning bland psykiskt utvecklingsstörda. År 1975, då steriliseringslagarna upphörde, hade inte mindre än 60 000 människor tvångsteriliserats, framför allt kvinnor.

Medan rasbiologin i Sverige närmast fick karaktär av ett hälsoprogram i samhällets tjänst, utvecklades den i mellankrigstidens Tyskland till en totalitär ideologi. Denna utveckling tog den nya ledningen vid Statens institut för rasbiologi avstånd från. När rasfixeringen och antisemitismen markant tilltog i Tyskland, vände sig institutets chef, Gunnar Dahlberg, allt starkare emot dess förflutna och därmed händelserna i Tyskland. Även om vetenskapen nu ifråga

⁶Lööv, H., 1991, s. 24, Sveriges rasistiska förflutna. *Pockettidningen Nr 2-3*. Stockholm.

satte rasbegreppet, tog inte statsmakten och gemene man till sig denna nya insikt förrän förintelselägren i Tyskland redan var ett faktum.

Neutralitetens tvetydighet

Kulturellt har Sverige genom århundradena varit riktat mot Tyskland, ett förhållande som bröts under andra världskriget. Till utvecklingen i Nazityskland hade Sverige då länge med få individuella undantag förhållit sig passivt. *Det officiella Sveriges dilemma från 1933 var att man ville undvika en större flyktingström till Sverige, framför allt av judar. Motiven till denna restriktiva hållning var både arbetsmarknadsskäl och en fruktan för antisemitiska opinionsyttringar. Flyktingarna betraktades av svenska myndigheter som ett problem. Ett internt problem av administrativ, ekonomisk och social natur och ett "relationsproblem", när det gällde Sveriges förhållande framför allt till Nazi-tyskland.*⁷

Trots kännedom om en alltmer hårdnande tysk politik gentemot judar och oliktänkande förde Sverige en restriktiv flyktingpolitik under hela 1930-talet. Utlänningslagen från 1927 (och 1914) med såväl rasmässiga som arbetsmarknadsmässiga motiveringar i bakgrunden gällde fortfarande och fylldes undan för undan på med punkter som ansågs nödvändiga.

Samtidigt som judeförföljelserna i Tyskland och Österrike skärptes utfärdade den svenska regeringen i september 1938 en kungörelse som innebar att den utlänning som kunde misstänkas för att ha för avsikt att lämna sitt land, skulle avvisas vid gränsen. Kungörelsen drabbade särskilt judarna som enligt den tyska lagen inte fick utresetillstånd om de hade för avsikt att återvända. Denna kungörelse tillkom, enligt Ingrid Lomfors, medan Sverige väntade på att få en begäran till Tyskland om två slags pass effektuerad, ett för judar och ett för icke-judar. Det hade nämligen visat sig vara svårt att skilja ovälkomna judiska flyktingar från andra tyska resenärer. Om inte problemet kunde lösas, ansåg sig Sverige vara tvunget att införa viseringstvång

⁷Löow, H., 1995, s. 23, Från Lindholmare till Vamare. *Rasismens varp och trasor. En antologi om främlingsfientlighet och rasism*. Norrköping.

för alla tyska medborgare. *Den femte oktober 1938 löste sig problemet. Nazityskland förklarade alla judiska pass ogiltiga. När judarna ansökte om nya pass tillfogades ett obligatoriskt "J".*⁸

Fr.o.m. september 1939 gällde viseringstvång för alla utomnordiska utlänningar. Detta begränsade den tyska invandringen effektivt. Enligt Socialstyrelsen gällde då följande princip för den svenska flyktingpolitiken: *I den svenska flyktingpolitiken har såsom rättesnöre formats satsen, att hellre hjälpa ett något mindre antal på ett effektivt sätt, än att lämna ineffektiv, på lång sikt för personen nedbrytande hjälp åt ett något större antal.*⁹ Samtidigt som de svenska myndigheterna förde detta resonemang försökte Torgny Segerstedt i en återkommande I Dag-spalt i Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning väcka opinion mot det som egentligen hände i Tyskland.

Uppvaknandet kom 1942 med kunskapen om förintelselägren. De kraftigaste reaktionerna framkallade kännedomen om det öde som de norska judarna gick till mötes. Efterhand de tyska krigsförbrytelsena kom i dagen och utgången av kriget för Tysklands del framstod som allt osäkrare, ändrades den svenska ståndpunkten. Tydligast märktes detta i flyktingpolitiken. Ingen talade längre om restriktioner, förbehåll eller särskilda villkor. Stora räddningsaktioner igångsattes. Enkom de vita Bernadottebussarna räddade 20 000 människor, däribland ca 3 000 judar.

Efter kriget 1945 skedde en mental omställning i samhället. De nationalsocialistiska sympatisörerna gick under jorden. Den politiska rasismen tycktes ha upphört. Ordet rasism, som 1939 hade överförts, till det svenska språket från tyskans Rassismus, övergick från att ha varit en vetenskaplig term till att bli ett politiskt laddat ord med negativ innebörd. Det tidigare kulturellt tyskorienterade Sverige vände sig nu västerut. USA anammades som demokratisk förebild i motsats till den hierarkiska förkrigstiden där demokrati nästan hade betraktats som ett fult ord. Någon broslagning mellan det gamla och det nya skedde inte.

⁸Segerstedt-Wiberg, I., Lomfors, I., 1991, s. 41, *När Sverige teg – Om nazisternas förföljelser*. Stockholm.

⁹Svanberg, I., Tydén, M., 1992, s. 274, *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Stockholm.

Det som nu ger sig till känna genom odemokratiska och rasistiska värderingar är rester av ett förflutet som aldrig har blivit bearbetat. Att den öppna rasismen försvann efter kriget betydde inte att den försvann ur människors sätt att tänka. Föraktet mot det svaga och avvikande levde kvar. Detta avspeglar sig i vissa attityder och ger sig också tillkänna i byråkratiska åtgärder.

Varaktighet och förändring

Sverige blev efter andra världskriget ett land som allmer identifierade sig med sin egen progressivitet. Det moderna blev ännu tydligare det nationella. Det sökte inte längre sin identitet i historien utan i ett löfte om framtiden, ett ställningstagande som sedan 1800-talets andra hälft stegvis hade vuxit fram.

Industrialismens genombrott framkallade ett ökat behov av teknisk och vetenskaplig sakkunskap. Naturvetenskaperna fick en status som de inte hade haft sedan frihetstiden. Darwins utvecklingslära och Comtes positivism smältes samman till en tveklös framstegstro. Den innefattade också de humanistiska vetenskaperna.

Arkeologin som hämtar sitt underlag både från humaniora och naturvetenskap gick en blomstrande utveckling till mötes. Den tidiga litterärt inriktade historieskrivningen kunde nu ersättas med arkeologins vetenskapliga landvinningar. Med hjälp av naturvetenskapliga metoder och arkeologiskt bevismaterial flyttades historien allt längre tillbaka i tiden. Identiteten i det förflutna befästes ytterligare och blev den självklara grund på vilken moderniteten kunde byggas. År 1874 skrev Oscar Montelius att *vi ega rika hjälpkällor i alla afseenden. Skulle icke allt detta mana oss till förnyade ansträngningar i vetenskapens tjänst, under det att vi aldrig må förglömma, att såsom denna vetenskap till sin uppkomst är svensk, dess mål äfven måste vara fosterländskt! Ett folk som älskar och hedrar sina fäders minnen, har rätt att hoppas på en stor och lycklig framtid.*¹⁰

¹⁰Pettersson, R., 1995, Den svenska nationen på forntidens grund. Från moderna helgonkulter till självmord. *Stockholm papers in history and philosophy of technology*, 121–134. Stockholm.

Genom att fastställa vilken evolutionär nivå, ras och ålder den egna nationens urinnevånare hade, stärktes de nationalistiska identitetsbanden. Som Sveriges urbefolkning definierades den ariska, sedermera germanska rasen. Den utmärkte sig bl.a genom en exceptionell teknikfärdighet och god smak. Ursvensken var ingen "rå hvilde". Dessutom hade denne german varit "förskonad" från uppblandning av andra folkslag, något som gav styrka åt sekelskiftets etnocentriska tänkande. I en artikel från 1921 framhöll Montelius att *våra förfäder hava levat här i Sverige sedan 15 000 år. När de kommo hit, var det som nu kallas Sverige obebott. Vi innehava ett land, som vi ej tagit från något annat folk. Vi svenskar hava själva "gjort" vårt land, här brutit bygd och brutit väg. Det är ovanligt fina åtkomsthandlingar!*¹¹

Arkeologin var en vetenskap i tiden. Den anammade modernitetens rationella sida i sina metoder men höll samtidigt fast vid nationalismens kärna som bestod i att hävda den ursprungsrätt som svenskarna ansåg sig ha till sitt land.

I äldre svenska ställningstaganden möter man djupt rotade föreställningar om det mindervärdiga i att sakna en historia. Den första tydliga götiska markeringen gjordes 1434 av Växjöbiskopen Nicolaus Ragvaldi i ett inlägg i en rangordningsfråga vid ett koncilium i Basel, där han identifierade sitt fosterland som goternas ursprungsland. Denna Jordanes' stamsaga som Ragvaldi återopade blev sedan inskriven i den svenska lagen, i kungabalken i Kristoffers av Bayern landslag: *Swarikis rike är af hedna värld samman kommit, af swea och gotha land; swea kalladis nordan skogh, och gota sunnan skogh. Twenne äro gotha i Sverige, östgota och västgota. Ey findz gothanamn flerom landom fast ständande utan i Swea rike, for thy at them utspriddes gotha namn i annor land, som skriften säger.*¹² Under 1600-talet översattes talet från latin till svenska och spreds både på marknader och från predikstolar. Det götiska arvet skapade tro på en medfödd kraft och alstrade hos stormaktstidens svenskar en känsla av en enastående ställning.

¹¹Pettersson, R., 1995, Den svenska nationen på forntidens grund. Från moderna helgonkulturer till självmord. *Stockholm papers in history and philosophy of technology*, 121–134. Stockholm.

¹²Lundström, I., 1972, s. 6, *Viking, viking. Forntidsdröm och verklighet*. Statens historiska museum, Stockholm.

Den götiska träden klipptes aldrig av. Med grundandet av Götiska förbundet 1811 och Manhemsförbundet 1817 fick göticismen ny aktualitet och en lång fosterländsk period inleddes.

I den nationalromantiska anda som rädde vid sekelskiftet 1900 hävdade sig svenskheten på vitt skilda områden, på världsutställningar, genom upptäcktsfärder och naturhistoriska kartläggningar och inte minst på det nya Nordiska museet och Skansen. Nationalismen fördes fram som en kompensation för de prestigeförluster som den stora emigrationen till Amerika och unionsupplösningen med Norge 1905 hade inneburit. Svenska flaggan och nationalsången upptogs i allmänt bruk och idrottsrörelsen drogs in i den nationalistiska vägen.

Samtidigt som människor slöt upp kring nya idéer i väckelse-rörelser, nykterhetsloger, fackföreningar och konsumbutiker, matades svenska skolbarn fortsatt med götisk historia. Samhällets omvandling, naturvetenskapernas framsteg och positivismens genombrott i de humanistiska vetenskaperna hade ännu inte förmått rubba det götiska budskapet i det allmänna medvetandet. Modernitet och traditionell nationalism gick hand i hand.

När utställningen 10 000 år i Sverige under brinnande krig 1943 öppnades gav Stockholms-Tidningen motståndskraft åt det svenska folket med följande ord: *När historiens ljus börjar falla över Egyptens uråldriga kultur, bodde redan det svenska folket i det land, som alltjämt är dess eget. /.../ Intet nu levande europeiskt folk förutom de skandinaviska kan följa sin historia bakåt ända till den dunkla period, då den stiger fram ur förhistoriens töcken, i det stolta medvetandet att den egna jorden kan ge och ger vittnesbörden om vad som ligger där bakom. Vårt lands förhistoria är i motsats till andras även vårt folks. /.../ Denna ursamhörighet mellan folk och land, denna obrutna kontinuitet av årtusendens nationella oavhängighet är en faktor, som utgör nyckeln till svenskarnas kynne.*¹³

Efter andra världskriget fortsatte uppföljningen av modernitetens sociala program. Sverige gav sig en särställning i ambitionen att bli ett socialt rättvisesamhälle, en civilisatorisk förebild. Här grundades en ny nationalkänsla, Sverige som modernitet. Detta blev ett förhållningssätt som var så självklart att det snarare uppfattades som sunt förnuft än nationalism i enlighet med den nya svenska modellen.

¹³*Stockholms-Tidningen* 17 april 1943

Enhetlighet som norm

Välfärdssamhällets snabba tillväxt under 1960- och 1970-talen krävde arbetskraft utifrån. "Gästarbetarna" gick direkt in i den industriella produktionen. Under dessa årtionden existerade officiellt inte någon rasism i Sverige. När arbetsgruppen för invandrarfrågor på 1960-talet började använda termen invandrare var innebörden positiv. Med den skilde man den svenska arbetsinvandringen från det gästarbetarsystem som tillämpades i flera europeiska länder, bl.a. Tyskland.

Men med utvecklingen i det svenska samhället har innebörden i termen invandrare förskjutits. Där Sverige en gång med den som markering tog avstånd från ett system som man uppfattade som utslutande, används termen i dag snarare för att beteckna vissa medborgare som man utestänger från svenskheten. Invandraren representerar utanförskapet.

Förutsättningarna för dagens invandrare som oftast är flyktingar är förändrade. I ett samhälle med ständigt växande kompetenskrav och en ekonomisk kris med stor arbetslöshet som följd hamnar invandrarna gärna utanför arbetsmarknaden och därmed också utanför den sociala och kulturella gemenskapen. De inlemmas inte i svenskheten. Tvärtom, annorlundaskapet markeras och görs till ett hot. Även den solidaritet som staten visar i form av omfattande omsorgsåtgärder slår tillbaka på invandrarna, får den inhemska befolkningen att vända sig mot dem. Man riktar misstron mot invandrarna som individer istället för det som det egentligen gäller, flyktingpolitiken.

Rasismens karaktär är i dag mindre tydlig än den var före andra världskriget, värderingarna och attityderna mera svårtolkade, nästan undflyende. Om det under seklets första decennier hade varit de "rätta" rasbiologiska förutsättningarna som avgjorde vem som accepterades som svensk, är det numera den sociala, religiösa och kulturella tillhörigheten som avgör. Religion och kultur har ersatt ras som kategori, kristen kultur ställs mot en islamisk, Västerlandet mot Orienten. En nygamal metafor, muslimen, håller gradvis på att ersätta invandraren som kodnamn för det främmande i det svenska samhället. Sekulariseringen till trots tycks det vara religionen som fortfarande får stå som täckmantel för olika motsättningar i vårt samhälle.

Alltsedan moderniteten inleddes har man strävat efter en kulturell konformitet. Medborgarna skulle lära sig att tala samma kulturella språk. När skolkommisionen 1946 i sitt arbete lade grunden för den kommande enhetsskolan, fick det moderna samhället fotfäste i utbildningsväsendet. Dess viktigaste uppgift blev elevernas fostran till demokratiska människor. Men har detta lyckats?

Vi har i vårt land en inhemsk befolkning som är omedveten om att den har en majoritets attityder och uppförande. Dess uppförande styr inte bara det egna livet utan också minoritetens. Den påverkar minoritetens självuppfattning så till den grad att den ser sig själv med majoritetens ögon. Lika omedveten som majoriteten är om konsekvenserna av sin roll som normsättare, lika omedveten är den om att dess normsystem är intolerant. Kunskaperna om de komplicerade frågor som gäller invandring och etniska minoriteter är begränsade.

En hållbar samhällsutveckling förutsätter att man kommer överens om vissa värderingar och principer som såväl infödda som invandrade medborgare kan sluta upp kring. Varken religionen eller etniciteten kan i dag utgöra en gemensam nämnare. Det skulle emellertid språket kunna bli. Det är kommunikationens förutsättning.

När svenskheten förändras, när folkhemmets välfärdsambitioner inte längre kan upprätthållas, uppstår osäkerhet. Den egna otillräckligheten ger sig ofta tillkänna genom att man skyller egna tillkortakommanden på andra och utser syndabockar. I en sådan situation väcks förträngda föreställningar till liv.

Att främlingsfientlighet och rasism kommer till uttryck i öppna konflikter mellan olika etniska ungdomsgrupper, betyder inte att den främst är ett ungdomsproblem. Det är fel att belasta ungdomar med sådant som de ursprungligen inte är upphov till. Orsakerna till de rasistiska värderingarna skall snarare sökas i de dubbla budskap som samhället och föräldrarna ger, inte minst i de värderingar som de direkt och indirekt vidareför.

Som vi ser det är främlingsfientlighet snarare ett strukturellt problem än ett individuellt, och som sådant ett majoritetsproblem väl så mycket som ett minoritetsproblem. Det finns en öppen konflikt som berör den mera utsatta delen av befolkningen, dvs. människor med låg utbildning, språksvårigheter, etnicitetsproblem och olika sociala problem. Den får inte ignoreras.

Det finns också en "tyst" konflikt som berör oss övriga. Det är vi som representerar normen och som många gånger utgör en svårdefinierbar grupp. Från oss utgår en "dold" diskriminering som kan ta sig invecklade och kamouflerade uttryck. Inom denna verklighet befinner sig också museerna.

Tidsandans krumbukter i museerna

Nedanstående meningar belyser vår förståelse av museernas situation och möjligheter att spela en roll i samhället:

- Ett kulturarv föreligger inte utan skapas och förändras kontinuerligt.
- I sig självt är museet en symbol för verkligheten. Det lagrar inte bara föremål och fenomen utan också värderingar som går tillbaka på den samhällssituation som rådde vid insamlingstillfället.
- En vetenskaplig källa har ett egenvärde men också växlande bruksvärden genom vilka källan kan tillföras andra dimensioner än den ursprungliga.
- Museiutställningen står för en representerande neutralitet, dvs. hävdar det bestående.
- När värdenormer och samhällsuppfattningar inte definieras explicit utan framställs som premisser och självklarheter är det fråga om indoktrinering.
- Överbetoningen av den nationella enhetligheten i museernas förmedlingsverksamhet undertrycker både det individuella och det mångkulturella.
- Den debatt som förs i samhället och de omvärderingar som vetenskapen kontinuerligt gör, reflekteras inte tillräckligt tydligt i museernas förmedling.
- Museerna uppmärksammar knappast de laddningar som ligger i de enskilda föremålen. Det gör däremot samhället utanför.
- De attityder och värderingar som kommer till uttryck i utställningar är långt viktigare än vad som tidigare har insetts.
- Det är viktigt att leda besökaren vidare, att visa på samband över tid, men också att få denne att konfrontera sina föreställningar med motföreställningar för att på det sättet inspirera till reflektion. Det som är av intresse i tiden skall kunna tas fram när det efterfrågas.

- Museerna skulle med fördel kunna vara en plats där filosofiska och ideologiska frågor diskuterades.

Museet som symbol, symboler i museerna

Symbol är ett mångtydigt begrepp. Symbol kan vara ett ting, ett ord, en gest, en plats, en person. Ett objekt blir till en symbol först när det tillskrivs en innebörd, ett värde. Symbolerna är ett sätt att skapa struktur i omvärlden och relatera sig till denna. De bildar en gemensam referensram genom vilken såväl information som värderingar kan förmedlas och är därmed en förutsättning för kommunikation.

Museet i sig självt är en symbol. På samma sätt som symbolernas betydelse skiftar över tid, skiftar också betydelsen av det museerna samlar in. De metoder med vilka det förflutna har konstruerats speglar insamlingstidens etiska, ideologiska och politiska värderingar. Den vetenskapliga källan har ett egenvärde och skiftande bruksvärden. Den kan liknas vid en mångfasetterad kula. Ser man in i den från en tid och genom en fasett färgas den av denna. Ser man in i den från en annan tid och genom en annan fasett framträder en annan färg. Färgerna representerar de olika bruksvärdena. De ger bevarandet dess skiftande meningar trots källans fasta värde, dess egenvärde som källa.

Museerna lagrar inte bara föremål utan också värderingar. Dessa uttrycker tidsandan. Det som samlats in representerar vetenskapliga val som gjorts, enskilda personers utsagor av verkligheten, som med tiden fått status av kulturarv. De metoder med vilka det förflutna har konstruerats speglar insamlingstidens etiska, ideologiska och politiska värderingar.

I begreppet kulturarv ligger relativiteten inbyggd. *Kulturarvet existerar inte i någon annan tid än nuets*.¹⁴ Detta innebär att kulturarv inte är något som konkret föreligger, utan något som skapas. Lika väl som tidsandan är föränderlig är också kulturarvet föränderligt. Det byter innehåll, i varje fall fokusering, och kan vandra mellan grupper i samhället, institutioner och nationer.

¹⁴Suttner, 1988, s. 17, Att skapa kulturarvet. *Kulturen vi ärvde. Av vem? Till vad? För hur länge?* Forskningsrådsnämndens Rapport 1988:8. Stockholm.

Kulturarvet är ... inte något objekt i vanlig mening, någon skatt som skulle vara given en gång för alla, vars identifikation enbart skulle kräva flitigt kartläggningsarbete. Det förflutna blir levande i den mån människorna här och nu blåser liv i det. Identifiera kulturarvet? Det är lika mycket fråga om att utforma, omdana eller återerövra det, i en öppen och aldrig sinande process. Objektets status är beroende av subjektets aktiva ingripande. Därför kan aldrig denna kulturprocess vara neutral, dvs. ... fri från värdeomdömen. Därför kan också kulturarvet konfiskeras, stympas, förfalskas.¹⁵ Det är förmodligen riktigare att tala om att identifiera än att definiera och bestämma ett kulturarv. Identifiering refererar mera till en process än till ett tillstånd, mera till fortlöpande förändringar än till en läst definition.

Det museala urvalet präglar vårt förhållande till historien genom att synliggöra utsnitt ur en tidigare verklighet. Bevarandets mening för forskaren är att åstadkomma rekonstruktioner av verkligheten medan den för individen, liksom för forskaren som individ, snarare är en strävan efter att nå fram till en verklighetsuppfattning.

Det är ett känt faktum att särskilt det förgångna som ligger långt tillbaka är så vagt att det kan användas till mycket. Hur kulturarvet används har museerna ett ansvar för.

Det ligger i tiden att hävda sig med historien. Det gör inte bara främlingsfientliga grupper, utan i lika hög grad, men mot bakgrund av andra tolkningar av historien, också t.ex. miljöentusiaster och New Age-grupper. En och samma historiska period, händelse eller symbol kan användas av olika grupper i helt olika syften. Varje företeelse och symbol har utöver sina vetenskapliga betydelser också andra varierande betydelser.

Symbolernas betydelser förändras kontinuerligt, och nya symboler skapas när de redan existerande symbolerna inte uppfattas som tillräckliga eller lämpliga för att uttrycka aktuella känslor, erfarenheter eller värderingar. Detta sker oftast i samband med samhällsomvandlingar, där människors livsvillkor radikalt ändras.

¹⁵Battail, 1988, s 53, Det svenska kulturarvet – ur fransk synvinkel. *Kulturen vi ärvde. Av vem? Till vad? För hur länge?* Forskningsrådsnämndens Rapport 1988:8. Stockholm.

Symbolers betydelse växer gärna i takt med att osäkerheten inom en grupp ökar. De fungerar som identitetsmarkeringar och verkar därmed både inneslutande och uteslutande. När en person hänvisar till en symbol, är den inte enbart en hänvisning till en verklighet utanför, utan också en hänvisning till den verklighetsuppfattning som personen i fråga har.

Särskilt den som är eller tror sig vara utanför det normativa samhället söker sig gärna till starka symboler. Med symbolers hjälp vill man vända egen otrygghet eller egna tillkortakommanden till sin motsats. I en sådan situation står symbolen inte bara som uttryck för en ideologi, utan också för de känslor som personen känner gentemot en grupp, ett samhälle och liknande.

Det värde en individ tillmäter en symbol har med uppväxtmiljö och uppfostran att göra. Ju strängare värderingar föräldrarna och uppväxtmiljön har företrätt, desto tydligare brukar dessa komma igen i barnens värderingar även i vuxen ålder. Detta betyder inte att barnen mekaniskt tar över föräldrarnas värderingar, men det betyder att deras värderingar är filtrerade genom föräldrarnas. Därför är det fel att belasta ungdomar för sådant som de inte är upphov till. Gränserna sätts ytterst alltid av vuxenvärlden. Detta gäller t.ex. förhållningsätt till främlingar. *Förebilderna lär inte ha förlorat sin verkan, och det är inte särskilt klokt att glömma deras verkningsätt.*¹⁶

Förebildens kraft kan inte nog understrykas.

Många av de diskussioner som har förts om växande högerextremism och rasism har berört missbruket av symbolern. Justitiedepartementet föreslår t.o.m, en ny lag som direkt går på användandet av symbolerna. Det nya brott som skall beivras kallas otillåtet brukande av kränkande symbol. Det innebär att det blir straffbart att på ett sätt som är ägnat att väcka allmän anstöt offentligt använda *"hakkors eller andra symboler eller kännetecken som kan förknippas med allvarlig förföljelse av folkgrupp eller annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse"*.¹⁷ Förbudet skall gälla för symboler som någon bär på

¹⁶Halldén, S., 1983, s. 34, *Behövs det förflutna? En bok om det gåtfulla vardagslivet*. Stockholm.

¹⁷Ånnerud, A., 1996, Rasistiska symboler kan förbjudas i år. *Dagens Nyheter* 960521.

sig, men också för flaggor och banderoller som används offentligt. Enligt förslaget förbjuds hakkorset i princip helt medan straffbarheten i fråga om vissa andra symboler, såsom solkorset, är relaterad till dess användning. Solkorset på kyrkogården eller i ett seriöst historiskt sammanhang är tillåtet.

Lagförändringar innebär emellertid inte att museernas ansvar för problem som berör symbolmissbruk och främlingsfientlighet generellt förminskas, snarare tvärtom. Bara det att ett samhälle måste lagstifta om symboler antyder ett behov av kunskap om inte bara de berörda symbolerna utan också generella historiekunskaper.

Själva missbruket av symboler får emellertid inte överdramatiseras på bekostnad av bakomliggande orsaker, som är betydligt mer komplicerade. Här går det inte att lagstifta. Om arbetet mot rasism och främlingsfientlighet skall få en långsiktig verkan är det de egentliga orsakerna som måste avtäckas och bearbetas, orsaker som ligger på ett strukturellt plan. Det är nödvändigt att komma åt den mer vittfamnande främlingsfientligheten. Det är museernas uppgift att vidga perspektiven och nyansera människors historiebilder. Med basen i det förgångna har museerna särskilda förutsättningar att både förklara sammanhang och fördjupa frågeställningar.

Hakkorset, eller svastikan, är i dag en förlorad symbol, och kommer att vara så länge än. Trots detta är det viktigt att museerna presenterar de alternativa betydelserna. Det gäller också andra befläckade symboler liksom det gäller föremålens symboliska laddningar i det museala källmaterialet. Detta är en aspekt på föremålen som knappast har beaktats av dagens museer.

På samma sätt som föremålens laddningar av hävdvunna eller nyskapade värderingar förbigås, förbigås också de betydelseladdningar som ligger i vissa rituella handlingar. Nazismen hade som en av sina strategier att suggerera och manipulera verkligheten. Element plockades fritt ur den historiska traditionen för att uppfylla den skönhetsprincip som nazismen lade till grund för sin politik. Hitler odlade skönheten som norm för livet. Utgångspunkten för nazismens estetiska ideal var den mänskliga kroppen i handling. Det gjorde mass

riterna till en viktig del i politiken. *Tillvarons väsen närmar man sig blott i en extatisk känsla och handling.*¹⁸

Det ständiga marscherandet i 1930-talets Tyskland syftade till att demonstrera nazismens styrka. Utåt skulle marscherandet väcka skräck och beundran, inåt skulle den framkalla en känsla av gemenskap och sammanhållning. Folkmassans rörelser blev till en levande skulptur. Människan uppnådde harmoni och övergick själv till att bli en del av konstverket. Den extatiska, kollektiva upplevelsen ledde till individens totala underkastelse. Marscherandet avleder uppmärksamheten. Marscherandet upphäver individualiteten. *Marscherandet är den ofrånkomliga magiska rit, varigenom folkgemenskapen på ett raffinerat sätt drillas ända ned i det undermedvetna.*¹⁹

I samma suggererande syfte vrålar den nynazistiska vitmaktmusiken i dag ut sitt budskap.

Tidsandan formulerar undan för undan sin form och sitt språk. Epoker, folkgrupper likaväl som enskilda individer kan stå som symboler för en tid. De kan tillskrivas värden som storhet, godhet och mod eller förfall, ondska och feghet. Betydelsen av dessa symboler skiljer sig från de enskilda föremålen genom att deras innebörd är mera diffus och därigenom lättare att manipulera och anpassa till olika behov.

Ett utmärkt exempel på detta är vikingatiden och vikingen. Vikingen är en närmast beständig symbol för svenskheten. Återgivningen av vikingen speglar det som djupast rör sig i den svenska folksjälens i varje tid. Bilden av vikingen är ett resultat av ledande idéer under olika tider. Den drömmande hjälten kring sekelskiftet 1800 blev hundra år senare upptäckternas och vetenskapens man, för att under vårt århundrade fortsatt attribueras stryka och dristighet, i dag jämsides med nya roller som EU-handelsman och ekobonde. Symboliken ändrar innehåll över tid.

Vikingar, Statens historiska museums senast producerade vikingautställning, visades i Eriksbergshallen i Göteborg under hösten 1995 och på Depå Munkhättan i Tumba hösten 1996. Men vilka vikingar

¹⁸Adolf Hitler till Herman Rauschnig i Karlsson, I., Ruth, A., 1984, s. 80, *Samhället som teater. Estetik och politik i Tredje riket*. Stockholm.

¹⁹Hermann Rauschnig i Karlsson, I., Ruth, A., 1984, s. 24, *Samhället som teater. Estetik och politik i Tredje riket*. Stockholm.

handlar utställningen egentligen om? De människor som levde under denna period som arkeologerna kallar vikingatid eller de män som drog ut i viking?

Medan männens värld dramatiserades och fick gestaltning, visades kvinnornas enkom genom föremål. Det fanns dock ett undantag, Gudrid med ett enastående men udda livsöde. Med sitt utanförskap blev hon utställningens galjonsfigur. Att fästa sig vid Gudrids öde är ett exempel på utställningens manliga identifikation. Normen är mannen. Kvinnans värde mäts med manligt mått.

Det är här på sin plats att uppmärksamma de beröringspunkter som jämställdhets- och minoritetsproblematiken har gemensamt. Kvinnor har genom historien varit marginaliserade, liksom deras specifika erfarenheter länge ha varit nedvärderade. Motsvarande problem gäller också inhemska minoriteter och invandrare. De mäts alla med ett manligt framgångsmått.

Att vikingen är en man gäller också när vikingatiden i olika multimediala program presenterades för barn. I presentationen av vikingatida sagor och myter förekom inga gudinnor eller kvinnor, bara en mor som tillsammans med sina barn lyssnar på mannens berättelser. Också sagoberättaren är en man som överför manliga värderingar till blivande män. Den enda kvinna som får tala är den hallåa som introducerar programmet.

Utställningen *Vikinger* gör på inget sätt upp med eller förklarar tidigare värderingar. Uppfattningen om vikingen förmedlas som given. Myt och nationalism blandas på ett märkligt sätt med arkeologiska fakta och besökaren lämnas åt sig själv med enkom egna föreställningar att bygga vidare på.

Utställningen *Vikinger* kunde ha blivit en angelägen utställning om den hade belyst vår självbilds förändringar över tid och gjort det nödvändigt för oss att konfrontera oss med vår självuppfattning, hur den har skapats och förändrats. Den hade då gett oss anledning att reflektera över de problem vi i dag står inför i vårt mångkulturella samhälle.

Tidens basutställningens dilemma

Museerna står för en representerande neutralitet, dvs. det officiella samhällets normer. De visar ett rumsrent ansikte utan att vara reflekterande. En fast utställning står i allmänhet i minst 30 år och präglar därför en hel generation. Vad den innehåller påverkar framtiden. Det är alltså inte betydelselöst vilka värderingar den vidarebefordrar.

Den moderna svenska museiutställningens historia kan sägas börja 1943 med utställningen *10 000 år i Sverige* på Statens historiska museum. *10 000 år i Sverige* var en tillfällig utställning som fick betydelse långt utöver det vanliga för en sådan; den blev modellgivande för läns museernas permanenta uppställningar under deras uppbyggnadsperiod under 1940- och 1950-talen. Den betydde genomslag för folkbildningstanken på bred front.

I utställningen *10 000 år i Sverige* gjorde emellertid arkitekten för första gången sin entré och tog rummet och montrarna i besittning. En för sin tid avancerad teknik kom att inrama innehållet, men den motsvarades inte av ett parallellt avancemang på innehållssidan. Innehåll och form delade istället lag. Fokuseringen försköts från vetenskap till pedagogik, vilket innebar en dödsstöt för utställningen som vetenskapligt arbetsredskap.

10 000 år i Sverige var en tillfällig utställning som blev stående. Som beredsskapsutställning i folkbildningens tjänst var den förebildlig 1943, men för den fortsatta utvecklingen blev den omöjlig, när den nationella känsla som bar upp den inte längre hade förankring i vare sig museimannen eller besökarna.

På 1960-talet tog en ny generation med öppenhet för experimenterande vid. Det nyetablerade Riksutställningar började utmana det konventionella utställningstänkandet. De permanenta utställningarna var med dagens mått mätta för det mesta vetenskapliga och föga spektakulära. Skiftande utställningar och vandringsutställningar förekom endast i begränsad omfattning.

Museerna försökte anta utmaningen och den s.k. basutställningen etablerades som en innovation. Med skolans baskunskaper som rättesnöre förstärktes den pedagogiska inriktningen ytterligare. Basutställningarna i Västerbottens läns museum i Umeå, producerade 1976–1980, blev modellgivande för detta utställningstänkande.

I enlighet med den samförståndspolitik som utmärkte årtiondena efter andra världskriget nedtonades konflikterna i hög grad i den politiska debatten. Tidens samförståndstänkande reflekterades också inom museiverksamheten. Etniska konflikter behandlades inte på 1970-talet, klasskonflikter däremot var tillåtna.

Hur man tänkte kommer bl.a. fram i Per-Uno Ågrens kommentar till Västerbottens läns museums basutställningar: *De perioder som vi har försökt att skildra tar vi inte ställning till. Vi är varken för det ena eller det andra. Vi jämför dem med varandra. Det som vi har lyft fram har handlat om att vi har försökt tänka utifrån vad som är mest representativt. Konflikten mellan samer och nybyggare har vi inte skildrat ... Samer och nybyggare levde också i ett symbiotiskt förhållande.*²⁰ Samförståndspolitikens ideal har dröjt kvar i museiutställningarna. Konflikterna viker man fortfarande undan för.

Det är karakteristiskt att arkeologerna, som ett resultat av en under årtionden pågående samhällsdebatt, först på 1980-talet "upptäcker" samerna som ursprungsbefolkning och gör ett avsteg från beskrivningen av Sveriges historia som monolitiskt enhetlig. Internationalismen i det svenska till trots har det skett en lika självklar som omedveten överbetoning av det nationella som lett till ett undertryckande av det mångkulturella och individuella.

Men att tro att man kan behandla ett ämne neutralt är förrädisk. En sådan neutralitet stödjer sig alltid på de bestående, de härskande tankarna. Den som inte tar ställning har egentligen redan gjort det, indirekt, för att allt skall bli vid det gamla.

Den positivistiska forskningen på 1960- och 1970-talen såg för det mesta inte människan ur ett holistiskt perspektiv, vetenskapen avhumaniserades. Kult, religion och känslor fick inget utrymme och de existentiella frågorna dryftades inte. Endast arbetet, den tekniska och materiella produktiviteten, betraktades vid denna tid som betydelsefullt. Det uppskattades som en produktiv kraft i det mänskliga samhället. Också detta tankesätt speglas i ett uttalande av Per-Uno

²⁰Kalina, L., 1995, s. 44, *70-tal och 90-tal. En jämförelse mellan basutställningen på Länsmuseum i Umeå och basutställningen på Länsmuseum i Härnösand*. C-historia, HT -95, Lärarutbildningen SO 4-9, Umeå universitet.

Ågren: *Kulturhistoriska museer är arbetets museer... Alla ting representerar arbetet.*²¹

Hur människan som social varelse har levt och förstätt sin tillvaro, har endast i en liten omfattning intresserat museitjänstemän och utställare. De möjligheter som ligger i det immateriella kulturarvet, i tankars utveckling, har föga beaktats, och beaktas fortfarande i liten grad. Inom detta arv ryms stor levnadsvisdom och insikter som skulle kunna bidra till individernas utvidgade förståelse av sig själva som människor. En aspekt av detta är mänsklighetens idéhistoriska utveckling, ett ämne på vilket Arbetets museum bygger hela sin verksamhet. Det aktuella temat är de mänskliga rättigheterna.

Under 1980-talet började pedagogikens metoder emellertid ifrågasättas. Kärnan kom nu att ligga i att "försätta sig i". Upplevelsen av det förflutna blev det primära. Man skulle känna historiens vingslag, dela vår förfäders ängslan och sorg, förväntan och glädje. Denna typ av pedagogik manifesterades i utställningen *Den svenska historien*, en storsatsning 1993 i syfte att "återupprätta" historien. Den bristande historiekunskapen och historielösheten hos gemene man uppfattades nämligen inom museivärlden som problem.

I denna utställning skulle historieupplevelsen åstadkommas genom att låta gängna tiders människor berätta sin historia och innehållet koncentrades kring individer och enstaka händelser. Utställarna ville överge skolböckernas historiesyn men integrerade inte denna tanke hos de konstnärer och scenografer som man givit självständigt ansvar att var och en i eget rum gestalta sin historiska händelse. Istället gjorde de just det de inte skulle ha gjort: gestaltade skolböckernas historia. Utställningen blev följaktligen en monumental demonstration av 1800-talets historiesyn, en grand finale för positivismen som överlevt i museerna.

Med bas i traditonen från *10 000 år i Sverige* har två ytterlighetsformer av utställningar utvecklats. Den ena är kronologi/typologi-utställningen, den andra kulissutställningen. Ingen av dem kommer att kunna överleva i sin nuvarande form. Det informationssamhälle vi lever i ställer helt andra och betydligt kunskapstättare krav på museer

²¹Kalina, L., 1995, s. 45, *70-tal och 90-tal. En jämförelse mellan basutställningen på Länsmuseum i Umeå och basutställningen på Länsmuseum i Härnösand*. C-historia, HT -95, Lärarutbildningen SO 4-9, Umeå universitet.

na. Besökarna är inte betjänta av de bundna värderingar som de nuvarande utställningarna representerar. Det gäller både ifråga om vetenskapssyn och samhällssyn (se s. 38 ff).

Neutraliteten hävdar det bestående

Många av dagens basutställningar bär en tydlig prägel av oreflekterad utvecklingsoptimism. Beträffande innehållet uttrycker de ett konventionellt tänkande. Detta kommer fram t.ex. i de värderingar som anges genom valet av tema, infallsvinkel, textinnehåll och gestaltning. De nationalistiska strömningar ur vilka museerna under 1800-talet växte fram hävdar sig fortfarande i innehållet. Ett land, ett folk, ett enstämmigt folkhem är grundstämningen. Den debatt som förs i samhället och de omvärderingar som vetenskapen kontinuerligt gör påverkar inte de stående basutställningarna. Märkligt nog tycks detta inte heller påverka nyproduktionerna.

Det finns en vilja inom museivärlden att vitalisera utställningen, men förståelsen av förnyelsen tycks än så länge gälla enbart den tekniska sidan. Trots ny inramning och pedagogiska innovationer förblir innehållet det gamla. Det finns anledning att fundera över den haltande relationen mellan innehåll och form i många av de utställningar som har producerats under senare år. Det borde vara en självklarhet att innehållet i en kulturhistorisk utställning skall vara överordnat formen, styra den, men så är ofta inte fallet.

Under 1990-talet har ett flertal läns museer byggt om sina basutställningar, bland dem Jämtlands läns museum Jamtli. Den nya basutställningen öppnades sommaren 1995. Tidsmässigt spänner den från stenålder fram till i dag med temata som Aajeh – samisk källa, Fångstfolket, Bildvävarnas gåta, Vi byggde landet, Från Olof till Anna-Lena.

I Jämtland och Härjedalen har renskötande samer och jordbrukande bönder levat sida vid sida i tusentals år. Men på Jamtli möter vi dem isolerade från varandra. Samerna är de silverskimrande viddernas folk. I deras paradisiska landskap råder en överjordisk stillhet. Natur, djur och människor lever i harmoni. Den bildsköna naturen täcker över all problematisering och leder tankarna bort från den "riktiga" verkligheten, där människorna inte bara har utmanat naturen utan

också varandra. Problemen mellan samer och jämtländska bönder genom historien tas inte upp. Det är de jämtländska bönderna som framhävs. De "byggde landet". Deras historia är en positiv utvecklingsberättelse om ständigt framåtskridande och ökat kunnande.

Bakom utställningen anar man, som en följd av historien, ett komplicerat spel, där uteslutandet till sist blir till ett led i ett självförsvar. Jämtarna utesluter samerna och de senare svarar med att avskärma och exotisera sig själva. Majoriteten har styrt minoritetens tänkande så starkt att minoriteten slutligen ser sig själv med majoritetens ögon.

Utställningen på Jamtli förmedlar ett imperialistiskt synsätt, men snarare outtalat än uttalat. Det är struktureringen i rummet och formgivningen som gör att utställningen odlar ett "vi och dom"-tänkande som understryker det patriotiska. Utställningens "vi" framställs på ett sätt som gör att det blir till ett skydd mot främmande inslag, både i tid och rum. Detta drabbar samerna likaväl som fångstfolket från stenåldern. Båda framställs i starkt estetiserande miljöer. Den statiska esteticismen gör dem till dekorer. Med stillaständet försvinner tidsperspektiven. Utställningens försök till realism blir genom en idealisering av verkligheten som förenklas.

Det är naturligt att den regionala identiteten påverkar länsmuseernas verksamhet. Etnocentrism är ett universellt fenomen; att förneka den är varken möjligt eller önskvärt, men det är viktigt att den inte får florera oreflekterad.

Det förefaller att vara vanligt bland museitjänstemän att undervärdera utställningens betydelse i ett samhällssammanhang. Den förenkling som utmärker museernas utställningar innebär inte bara likgiltighet i samhällsfrågor utan också en ogenerös hållning, när det gäller museernas kunskapsförmedling. När värdenormer och samhällsuppfattningar inte definieras explicit utan ligger undagömda i framställningen som premisser och självklarheter, är det i själva verket fråga om indoktrinering. När etiska värderingar inte träder fram tydligt utan ligger inbyggda i former och texter, är det också fråga om indoktrinering.

"Att ge besökaren vad besökaren vill ha", är något mer än vad detta uttryck först syftade till då det innebar en förenkling utan egentliga förpliktelser mot denne. "Att ge besökaren vad besökaren vill ha" är att leda denne vidare genom att visa på samband över tid och genom att konfrontera dennes föreställningar med motföreställningar för att

på det sättet inspirera till reflektion. I stället för att upprätthålla harmonin i museiutställningarna borde denna på olika sätt punkteras. Det skulle både utställarna och besökarna vinna på.

När museerna överläter ansvaret i den synligaste och mest påtagliga delen av förmedlingen, utställningen, på arkitekter och konstnärer, är detta ett tillkortakommande. En justering av formen som inte utgår från innehållet leder inte framåt och kommer inte att lösa de kulturhistoriska utställningarnas problem.

Ett nytänkande måste komma inifrån museerna själva och böttna i den egna identiteten. Man kan hämta inspiration utifrån, t.ex. från Kanada som Jamtli har gjort, men inte kopiera. Vår verklighet och våra värderingar grundar sig på vår egen speciella historia, som är unik.

Precis som Bertolt Brecht bröt det vedertagna genom att pröva dramaturgens metoder på ett medvetet och självkritiskt sätt, borde också museimannen evaluera sina metoder. Brecht satsade på "Verfremdung", främmandegörande. När illusionen bröts kunde den tidigare givna sanningen ifrågasättas. Detta tvingade publiken till reflektion och ställningstagande.

Museernas förnyelse måste ligga i att de blir utåtriktade på sina egna premisser, dvs. finner sin särart.

Museotek och tillfälliga utställningar

Som museerna fungerar i dag är det ett stort avstånd mellan det vetenskapliga arkivet å ena sidan och upplevelseutställningen å den andra. För en djupare sammanhangsförståelse fordras tillgång till hela den kulturhistoriska kontexten. Genom att öppna annars slutna områden såsom arkiv, magasin och bibliotek minskas avståndet mellan besökaren och museets innehåll.

För detta krävs en ny typ av kunskapsförmedling som tillåter mångfald i både vetenskap och värderingar, som har en konstruktion som gör det möjligt att förena kontinuitet och förnyelse och som bygger in flexibiliteten i själva exponeringsformen. Det som är av intresse i tiden skall kunna tas fram när det efterfrågas. Det gäller alltså att kunna både värna om den historiska kontinuiteten och bejaka subjek

tiviteten. Lösningen ligger i kombinationen museotek/faktasamling och idétorget/utställningshall.

Museoteket är en vidareutveckling av de tidigare studiesamlingarna som försvann på 1960-talet, men som nu börjar komma igen i olika varianter. Idén bakom museoteket är att tillgängliggöra material från delar av museet som tidigare har varit stängda för besökaren såsom arkiv, bibliotek och magasin. Materialets naturliga pluralism kan i högre grad komma till sin rätt genom att det alltid är öppet för olika ingångar. Museoteket har personlig betjäning som på ett bibliotek.

Med denna lösning vänder sig museet till den aktive besökaren. Målet är att det som är av intresse för en enskild individ eller generellt har aktualitet i tiden, kan tas fram när det efterfrågas. Till skillnad från basutställningen, som är statisk, är museoteket påbyggbart och utvecklingsbart. Det innebär i själva verket upplösningen av den traditionella basutställningen.

Idétorget har en särskild betydelse, därför att budskapets utgångspunkt här snarare är idén än materialet eller objektet. Tidsaktuella och existentiella frågor kan tas upp och debatteras. Det kan ske i form av skiftande utställningar som genom sin tillfälliga karaktär erbjuder utställaren en stor individuell frihet. Här skall man kunna tolka och iscensätta fakta och fenomen som man inte är överens om.

I motsats till institutionella och kollektiva tolkningar bjuder museimannen på sin subjektiva förståelse. Därmed förvandlas tjänstemannen till medmänniska i dialogen om framtiden.

Besökare har olika önskemål. Därför är det viktigt att museerna erkänner besökarna som olika individer och öppnar materialet för många ingångar istället för att pressa på dem en kollektiv lösning i form av en basutställning.

Det finns redan museer som arbetar i denna riktning. Mest konsekvent är tvärsidigheten i den lösning som valts av Arkeologisk museum i Stavanger med en medveten uppdelning i museotek och skiftande utställningar. Ett liknande koncept håller på att utvecklas vid Läns-museet Västernorrland, där fakta kan hämtas fram ur en "historiemima" medan utställningarna, som talar till sinnena, är subjektiva framställningar. En mera renodlad utveckling av museoteksdelen visar t.ex. Stockholms stadsmuseums Faktarum och Skaraborgs läns museums Backspegel.

Särskilt genom museoteket men också genom den dialog de skiftande utställningarna kan ge upphov till, har museer möjligheter att fungera som ett direkt läromedel. Såsom undervisningen bedrivs i dag grundläggs elevernas historieföreställningar genom läroböckernas bilder och illustrationer. Dessa framställningar står ofta i kontrast till den verklighet vetenskapen känner. Detta kan man undvika genom museoteket där eleverna har möjlighet att skapa sina egna föreställningar i direkt kontakt med olika slags källor. En öppnare struktur gentemot allmänheten gör museerna mer tillgängliga för dem som i olika syften har anledning att söka fakta.

I en värld av oro och etnisk omställning kan museerna spela en närmast andlig roll. Men för att kunna uppfylla den måste de ge vidgade perspektiv. Detta kräver en utställning som fungerar mera som ett forum för konfrontation med egna tankar än som en helig skrifs rättesnöre.

Genom att lägga fokuseringarna på existensiella och filosofiska frågor, dvs. att ur olika aspekter ta upp vad det under årtusendenas lopp har inneburit att vara människa, kan museet nå utöver lokala och nationella gränser och få en ny aktualitet i det mångstämmiga samhälle som är dagens. Det är inom museerna den mera nyanserade människobilden och historieförståelsen kan utvecklas.

Utställningen och subjektiviteten

Medan forskaren får uttrycka sig som individ, väntas museiutställaren inordna sig under ett institutionellt vi och ett allmänt pedagogiskt syfte. Det är museiutställningens dilemma att den förväntas vara en resumé över en institution och dess etablerade åsikter.

"Basutställningen", den fasta utställningen, i sin nuvarande form är en paradox. I en stram pedagogisk förpackning och fräntagen såväl individualitet som aktualitet befäster den en oftast alltför ensidig sanning. Men sanningen har många fasetter. Innehållet börjar först leva när ett subjekt har blåst liv i det. Infallsvinkeln avgör för varje gång vad som är sanning. Den pedagogiska ambitionen är meningslös om den inte utgår från innehållet.

Det är bejakandet av det subjektiva och förmågan att ge historiska perspektiv på aktuella frågor som gör att en utställning öppnar sig för

en dialog. Museimannen är inte deltagare i det förgångna samhälle som presenteras, utan i det nutida. Därför är det huvudsakligen nutida frågor som skall ställas.

Hur man gör detta i utställningar som utgår från olika ämnen kan man följa t.ex. genom två nya utställningar i Länsmuseum Västernorrland. Den ena, *Möten mellan älvarna*, bygger på ett arkeologiskt material, den andra, *Moderna tider*, ett etnologiskt. Trots olika utgångspunkter och avstånd i tid förmår de genom ett humanistiskt förhållningssätt föra fram något av det som djupast angår oss människor.

Möten mellan älvarna visar forntida liv genom arkeologiska föremål, rekonstruktioner och konstverk. Temat, möten, är överordnat kronologin. Föremålen visas i glasmontrar mot bakgrund av speglar. Bakom dem skimtar alltid en människa, ett jag, som mottar ett arv från tidigare generationer. Exponeringen skapar ett metaforiskt möte mellan dåtid och nutid, ett insiktsfullt sammanbindande. Detta är en klassificering i vilken det nutida subjektet ingår.

Utställningen förmår med enkla medel ge innehållet både ett djup och en underfundig lekfullhet; med nya skinn och nya trärotsdockor från samma djurarter, samma trädarter som den gången. Kattspår går från kvinnograven till montern med Frejas attribut, smyckena, medan bindeledet mellan mansgraven och Odens symboler är vargspår som leder till vapenmontern. Också texterna är integrerade i utställningen. Montertexterna har formen av en uppslagen bok med något gulnade sidor. Man upptäcker, precis som när man av en slump slår upp en sida i en bok och med detsamma förstår att man träffat på något som är betydelsefullt. Egentligen är detta en suverän bild för arkeologin och arkeologens arbete som alltid är att återupptäcka och tolka.

Utställningen har en tydlig struktur som bygger på polariseringar; sten – eld, vatten – jord, man – kvinna, liv – död, natur – kultur. Den berör livets fundament och förutsättningar. Polariseringarna ger utställningen både liv och fördjupning. Ett överraskande möte kan förändra ett liv, likaväl som det kan förändra en vetenskap. Man får anledning att reflektera över de korsvägar och mötesplatser som har fört utvecklingen framåt.

Ibland behövs något som gör accentueringen tydligare. Det är här konstnären tillåts komma in för att förtydliga utställarens intention, understryka innehållet. I *Möten mellan älvarna* ingår flera olika slags konstverk, integrerade i utställningen. De fungerar som metaforer,

som förtydligande markeringar, ibland t.o.m. rumsskapande. Det porlande vattnet, Älghimlen, Livets väv och Smyckeskrinet är den feminina sidans mytiska och livgivande attribut medan Högsätet, Krigaren till häst och Risflätningen som den maskulina sidans symboler för makt och ägande. Denna metaforiska framställning frigör andliga och mytiska aspekter, öppnar för alternativa tolkningar.

Om *Möten mellan älvarna* representerar det ständigt återkommande i mänskliga möten, är det igenkännandet och folkligheten som tilltalar i *Moderna tider*. Det förgångnas atmosfär lever i denna utställning. Som i vilken etnologisk utställning som helst möter man redskap som människor har lämnat efter sig. Skillnaden ligger i att de i denna utställning inte fokuserar på den tekniska utvecklingens framsteg, utan på dess följder i människors drömmar och försök att förverkliga dessa. Tingen står som symboler, som delar av en rebus över tungt arbete och kompenserande drömmar.

Innehållet i en utställning är aldrig bara fakta. Det uttrycker också känslor och visualiserar idéer och värderingar. Det är dessa senare som ger utställningen dess atmosfär och skapar de föreställningar som besökaren går vidare med:

*De styrande drömde
om landet med allt.
Sigrid drömde
om skicklighet och rikedom.
Biskop Franzén drömde
drömmar för staden.
Båtmannens drömmar
förde till ett annat land.*

*Nödårets offer drömde
om rättvisa och mat.
Inlandets drömmar
knöts till en räls.
Folkes drömmar
flöt på dragspelsälven
Vilka drömmar
har vi för våra barn?*

Måna Nilsson

Det är uppenbart att de attityder och värderingar, de uttalade lika väl som de outtalade, som utställningarna ger uttryck för, är långt viktigare än vad som tidigare har insetts. Identifikation och människosyn visar sig nämligen alltid.

Innehållet i en utställning är beroende av utställaren som individ. Särskilt viktigt är det att utställaren kan artikulera sin syn på tillvaron och har förmåga att låta den bli synlig i utställningen. En institutions möjligheter och begränsningar ligger i de människor som verkar där.

Vi är individer med olika värderingar. Det komplicerar men är också en positiv faktor som öppnar för mångfald. Som samhällets minne är det museernas uppgift att kontinuerligt reflektera den mänskliga utvecklingen, den andliga likaväl som den materiella.

Förslag till handlingsprogram

Av i de föregående kapitlen framgår att följande bör beaktas:

- sakupplysningar som förklarar historiska samband är nödvändiga;
- bakgrunden till de synsätt som kommer till uttryck i värderingar, normer och attityder måste avtäckas;
- museitjänstemannens yrkesidentitet måste stärkas på ett sätt som gör möjligt för denne att som medmänniska mot medmänniska föra en dialog med besökaren;
- museets förmedlingsstruktur måste anpassas till samhällets behov;
- för att bli ett forum för civilisationskritik måste museerna inta sin roll i samhällsdebatten.

Betydelsen av en ständigt pågående öppen diskussion kan inte nog understrykas. Den är en väsentlig del av demokratins förutsättningar i en föränderlig värld.

Insatser för allmänheten

Ett problem kan kräva en extra fokusering i form av en engångsinsats som aktualiserar och blottlägger en fråga i hela dess vidd. En sådan insats är nödvändig för att ge särskild uppmärksamhet åt de problemfält som ligger bakom främlingsfientlighet och rasism.

Som en engångsinsats mot främlingsfientlighet och rasism föreslås en utställning, som kompletteras med skrifter, läromedel och annat informationsmaterial. Förutom sakupplysningar och vidgade historiska perspektiv syftar insatsen till att få igång diskussioner och debatter.

Det är fel att tro att de existentiella frågorna inte skulle vara aktuella. Det råder en existentiell vilshenhet i samhället, och ett sökande. Diskussioner som går på ett djupare plan och som förs över generationsgränserna, är därför viktiga.

Utställningen är engångsinsatsens centrala del och omfattar en rad temata; hur svenskarna har sett på sitt land och sig själva; hur främmande kulturer har sett på Sverige och svenskarna; vilka uttryck den svenska nationalismen har tagit sig; vilka syften nationalismen har tjänat; hur främmande kulturer och invandrare har bemötts genom tiderna.

Utställningen belyser vidare bruk och missbruk av forntida och historiska kulturer och symboler. Den uppmärksammar symbolernas betydelseförskjutningar och i vid bemärkelse begreppet symbol. Detta är intressant inte minst därför att det i dag ligger i tiden att hävda sig med det förgångna. Det gäller inte bara främlingsfientliga grupper utan i lika hög grad, men mot bakgrund av andra tolkningar, också t.ex. miljöentusiaster och New Age-grupper. Den ensidighet som oftast utmärker dessa gruppers tolkningar behöver diskuteras vare sig de är positiva eller negativa.

Utställningen har också en civilisationskritisk aspekt som gör ämnen som liv, död, religion, våld, vänskap, fiendskap och motsvarande angelägna. Som exempel på utställningar av denna karaktär kan nämnas den pågående utställningen *Arbete och kärlek* på Arbetets museum och *Luftangrepp* på Statens historiska museum 1987–88.

I anslutning till utställningen produceras olika slags informationsmaterial, bl.a. läromedel, skrifter, artiklar i dagstidningar och tidskrifter, en affischserie för spridning på offentliga platser och liknande. Information för IT-användning utarbetas. Föredrag och debattinlägg produceras bl.a. i samarbete med radio och TV. Aktiviteter i form av teater och musikevenemang kan också tänkas ingå. Olika brukarbehov tillgodoses genom att skilda mediala möjligheter används.

Informationsmaterialet är av stor vikt därför att det har en dubbel funktion i förhållande till utställningen, dels är det förberedande, dels kompletterande. Om utställningen provocerar och tillspetsar, så öppnar och tillrättalägger informationsmaterialet utställningens innehåll.

Främlingsfientlighet och rasism är ett riksomfattande problem. Engångsinsatsens genomförande sker därför i samverkan med museer och andra kulturinstitutioner som har för ämnet adekvata material och kunskaper, dvs. ansvarsmuseer, läns- och kommunala museer liksom vissa kommunala museer och specialmuseer, som i sin tur samverkar med universi-

tet, skol- och undervisningsinstitutioner, studieförbund, invandrarorganisationer m.fl. Projektet samordnas centralt. Preciseringen av innehållet sker i samverkan med de deltagande institutionerna. Vad som produceras var avgörs förutom av förutsättningarna i materialet också av de involverade museitjänstemännens kunskaper och intressen. Varje temadel i utställningen är sin egen enhet och lämpar sig därför att cirkulera som vandringsutställning.

En marknadsföringskampanj genomförs. Den riktar sig förutom generellt till media och allmänhet, specifikt till vissa företag och industrier och till den offentliga sektorn, dvs. skol- och utbildningsväsendet m.fl. Detta är känsliga sektorer, men på olika sätt, både genom rörlighet och tröghet. De är normgivande samtidigt som de på ett strukturellt plan speglar samhället.

Engångsinsatsen mot främlingsfientlighet och rasism kommer således att innebära:

- produktion av en utställning där olika temadelar produceras var för sig;
- utarbetande av ett informationsmaterial, bl.a. läromedel, skrifter, artiklar, föredrag, debattinlägg som sprids genom olika media såsom dagstidningar, radio, TV, IT m.fl.
- en marknadsföringskampanj som riktar sig generellt mot media och allmänhet och specifikt mot vissa företag och industri och till den offentliga sektorn, dvs. skol- och utbildningsväsendet m.fl.

Det direkta målet för denna engångsinsats är att ge sakupplysningar som förklarar historiska samband och avtäckar bakgrunden till de synsätt som kommer till uttryck i värderingar, normer och attityder. Att i en stor skala ge uppmärksamhet åt ett samhällsproblem i form av en engångsinsats betyder inte att samhällsdiskussionen är avslutad. Tvärtom. Den är en början till att få frågor diskuterade inom museerna och integrerade som ett led i den ordinarie verksamheten. Därför känns det angeläget att se över museiförmedlingens inre struktur liksom museimannautbildningen.

Insatser för museivärlden

Museiarbetet i sin förmedlingsdel är i grunden tvärfackligt och samhällsförpliktande. Dagens museitjänstemän däremot är ämnesspecialiserade. För att de skall kunna uppfylla sin roll som kulturförmedlare utan tillkortakommanden i tankeutbyten och diskussioner fordras en trygg yrkesidentitet. Endast den som är trygg i sin yrkesroll vågar följa upp och förändra. Därför är det viktigt att yrkesidentiteten fortlöpande stärks genom återkommande vidare- och fortutbildningar.

Ständiga omprövningar är nödvändiga för all utveckling såväl på det enskilda som på det samhälleliga planet. Vetenskapen behövs för att garantera dynamiken i museernas förmedling. Både ämnesspecifik och museispecifik kunskap fordras.

Det är uppenbart att innan museitjänstemän på ett vitt humanistiskt plan kan börja utveckla sina frågeställningar måste de bli medvetna om de egna värderingarnas betydelse i den museala verksamheten. Därför är det viktigt att museimannautbildningen innehåller moment som ger möjlighet till reflektion över den egna livsåskådningen och hur den påverkar normbildningen. För detta krävs såväl museivetenskaplig grundutbildning som forskning. Utbildningen och dess organisering är ett ständigt pågående och långsiktigt arbete.

För att museitjänstemän skall kunna bli aktiva förmedlare i ett föränderligt samhälle måste verksamheten utvecklas inifrån. Både innehållets kvalitet och förmedlingen som instrument behöver vidareutvecklas, det förra genom evalueringar av utställningar och annan förmedlingsverksamhet, det senare genom utveckling av en museikritik som förmedlande länk mellan museer och allmänhet.

För en dialog räcker det inte med en part. Ett diskuterande museum behöver diskuterande besökare. För att ett kvalificerat deltagande skall kunna bli möjligt behöver besökarna ledning. Det är här utställningskritiken kommer in, men knappast i sin nuvarande beskrivande form.

En konstruktiv kritik skall ta ställning till och svara på frågor av analytisk karaktär såsom: Vilket är utställningens syfte? Hur är formen relaterad till innehållet? Går det gränser mellan fakta och tolkning som inte markeras i utställningen? När slutar historien och när

tar utställaren vid? Hur förhåller sig utställningens innehåll till aktuell forskning och pågående samhällsdebatt?

Där utställaren ger tankar form genom att gestalta är det utställningskritikerns uppgift att förklara gestaltningens innebörd genom att granska och analysera. Verksamheten har således två sidor, en gestaltande som inifrån bygger upp, och en analyserande som utifrån granskar. Att uttrycka innehåll i form i en kulturhistorisk utställning är ett helt obearbetat område, liksom utställningskritiken är det. Båda väntar på sin etablering. Och båda kräver utbildning.

Förmedlingsverksamhetens utveckling förutsätter:

- översyn av grundutbildningen för museitjänstemän;
- förstärkning av museitjänstemännens yrkesidentitet genom museivetenskaplig forskning och kontinuerliga vidare- och fortutbildningar;
- utveckling av en utställningskritik som förmedlande länk mellan museer och allmänhet.

Även om argument inte övertygar rasister kan de medverka till att påverka opinionen, att skapa ett så stort socialt tryck att rasismen förträngs som social realitet. Harry Schein

Begrepp

Antisemitism: Fientlig inställning till judar med t.ex. förment religiös eller rasmässig motivering. Termen präglades 1879 av den tyske agitatorn Wilhelm Marr för att beteckna de då aktuella judefientliga kampanjerna.

Arisk: Har nordiska rasegenskaper särskilt enligt nazistisk åskådning.

Assimilation: Majoriteten bestämmer villkoren för kommunikation och minoritetsgruppen anpassar sig till majoritetens villkor (Bel Habib, H., 1995: Att förstå främlingsfientlighet och rasism. *Rasismens varp och trasor. En antologi om främlingsfientlighet och rasism.* Norrköping).

Attityd: 1) Inställning till viss person eller företeelse; 2) den beredskap människan byggt upp genom egna erfarenheter, inte minst i möten med andra (Nordmark, C., 1995: *Strategier mot rasism och främlingsfientlighet.* Norrköping).

Chauvinism: 1) Orimlig överskattning av den egna gruppen och underskattning av andra grupper; 2) speciellt om trängsynt, fanatisk nationalism.

Etik: Läran om god moral.

Etnisk: Bestämning av människor av samma folk, med exempelvis språk, kultur, religion, fysiska kännetecken eller ursprung gemensamt (SOU 1989:13, *Mångfald mot enfald.* Stockholm).

Etnisk diskriminering: En person eller en grupp av personer missgynnas i förhållande till andra eller på annat sätt utsätts för orättvis eller kränkande behandling på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse (SOU 1989:13, *Mångfald mot enfald.* Stockholm).

Etnisk minoritet: En etnisk grupp bildar en minoritet i det område där den finns. En grupps minoritetsstatus kan bero antingen på att

det rör sig om en invandrargrupp eller på att statsgränserna har dragits utan hänsyn till befolkningens etniska sammansättning.

Etnocentrism: Benägenhet att bedöma eller tolka andra kulturer med utgångspunkt i den egna kulturen, dess kriterier eller premisser.

Fascism: En antidemokratisk, politisk lära som betonar ledarprincipen och särskilt bekämpar arbetarrörelsen.

Flykting: Med flykting avses en utlänning som befinner sig utanför det land, i vilket han är medborgare, därför att han känner välgrundad fruktan för förföljelse på grund av sin ras, nationalitet, tillhörighet till en viss samhällsgrupp eller på grund av sin religiösa eller politiska uppfattning och som inte kan eller på grund av sin fruktan inte vill begagna sig av detta lands skydd (Nobel, P., 1992: *Tankar i tigertid*. Värnamo.).

Främlingsfientlighet: En negativ attityd med varierande grader som utesluter från den egna gemenskapen. Uppkomstmekanismerna för denna är också varierande: kamp om resurser, konkurrens på arbetsmarknad, etnocentrism, nationalism m.m. (Bel Habib, H., 1995: Att förstå främlingsfientlighet och rasism. *Rasismens varp och trasor. En antologi om främlingsfientlighet och rasism*. Norrköping).

Främlingsrädsla: Syftar på en allmän mänsklig mekanism som har att göra med människans biologiska arv som socialt däggdjur (Bel Habib, H., 1995: Att förstå främlingsfientlighet och rasism. *Rasismens varp och trasor. En antologi om främlingsfientlighet och rasism*. Norrköping).

Identitet: Medvetande om egen existens och särart.

Integration: Majoriteten och minoritetsgruppen ser varandra som jämlikar och försöker kommunicera på bådadas villkor (Bel Habib, H., 1995: Att förstå främlingsfientlighet och rasism. *Rasismens varp och trasor. En antologi om främlingsfientlighet och rasism*. Norrköping).

Imperialism: 1) Utrikespolitisk inriktning som syftar till behärskning av områden långt utanför de egna gränserna; 2) numera ofta allmänna om ekonomisk behärskning.

Invandrare: Person som flyttar från ett land till ett annat för att bosätta sig där en längre tid, enligt folkbokföringen i Sverige minst ett år. Begreppet invandrare förekommer inte i utlänningslagen. Termen

valdes i slutet av 1960-talet som ersättning för det negativt laddade ordet utlänning.

Kulturarv: 1) Se s. 32–33; 2) Idéer och värderingar som ingår i en kulturs historia och som fungerar som en gemensam referensram, mer konkret de föremål som är bevarade från äldre tider.

Nationalism: Åskådning som hävdar den egna nationens värde och intresse ofta framför andra nationers.

Nationalist: Person som starkt hävdar den egna nationens värde och intresse.

Nationalitet: 1) Medborgarskap i viss stat ofta sammankopplad med etnisk tillhörighet; 2) enhetlig grupp av invånare i en nation.

Nationalromantik: En kulturell inriktning från 1800-talets senare del, som framhävde det (typiskt) rationella på ett romantiskt sätt, gärna med anknytning till hembygd, äldre tid, folklig tradition, saga och myt m.m., särskilt inom musik, måleri, arkitektur och litteratur.

Nationalsocialism: En fascistisk politisk åskådning som särskilt hävdar att vissa raser (nordiska) är överlägsna andra (= nazism). National-socialismen var det tyska nazistpartiet NSDAP:s (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) idémässiga grund 1933–1945.

Nationalstat: Stat som åtminstone till största delen bebos av ett enda folk. Sverige är ett utpräglad nationalstat.

Nazism: Se nationalsocialism.

Norm: 1) Regler för handlande eller tänkande ofta av social karaktär och vanligtvis inte nedskrivna; 2) de övergripande principer som styr vår moral och ligger till grund för lagstiftningen (Nordmark, C., 1995: *Strategier mot rasism och främlingsfientlighet*. Norrköping).

Nynazism: Benämning på de politiska grupper och idéer som knyter an till den nazistiska ideologin och politiska strategin.

Patriotism: Kärlek till det egna landet som yttrar sig i beredvillighet att osjälviskt arbeta för dess välgång.

Pluralism: 1) Kulturell och åsiktsmässig mångfald i ett samhälle; 2) ett förhållningssätt som innebär en positiv och interaktiv tolkning av mångfalden (Jonson, J., *Svenska Dagbladet*, 941211).

Pluralitet: Mångfald, en beskrivning av en social miljö (Jonson, J., *Svenska Dagbladet*, 941211).

Ras: Människotyp som kännetecknas av yttre ärftliga drag såsom hudfärg, ansiktsform och kroppsbyggnad, och som utgjord endera av ett (visst) antal typer i olika indelningar av människosläktet (varvid ofta politiska syften och diverse fördomar spelat in).

Rasbiologi: Studiet av den i en befolkning rådande fördelningen av arvsanlag och dess eventuella förändringar.

Rasfördom: Ogrundad uppfattning om egenskaper hos raser, särskilt beträffande förment sämre egenskaper hos vissa raser.

Rashygien: Läran om styrandet av människans ärftliga beskaffenhet i syfte att förbättra denna genom biologisk förädling (= arvshygien, eugenik).

Rasism: 1) Åskådning som är baserad på föreställningen om att vissa raser är överlägsna andra, särskild hävdande av den vita rasens (och då i synnerhet den s.k. nordiska rasens) överlägsenhet; 2) utgörs av en uppsättning föreställningar som går ut på att en folkgrupp står över en annan moraliskt, kulturellt och i intellektuell förmåga, allt egenskaper som går vidare från en generation till en annan genom arv (Broberg, G., Tydén, M., 1991: *Oönskade i folkhemmet. rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm); 3) används uteslutande om en ideologisk uppfattning om att det finns biologiska skillnader mellan olika folkgrupper som gör det motiverat att dela in dessa i mer eller mindre värda raser (Bel Habib, H., 1995: Att förstå främlingsfientlighet och rasism. *Rasismens varp och trasor. En antologi om främlingsfientlighet och rasism*. Norrköping); 4) en föreställning om den egna folkgruppens överlägsenhet och en uppfattning om att det finns biologiska skillnader mellan folkgrupper som gör det motiverat att en folkgrupp som betraktar sig som mervärdig "ras" anser sig ha rätt att förtrycka, utnyttja eller kontrollera de andra eller tvinga dem att leva åtskilda från andra folkgrupper (SOU 1989:13: *Mångfald mot enfald*. Slutrapport från kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet, del 1. Stockholm).

Rasist: Person som är hemfallen åt rasism, särskilt om person som anser att den vita rasen (i synnerhet den s.k. nordiska rasen) är överlägsen andra.

Segregation: Majoriteten bestämmer villkoren för kommunikation och minoritetsgruppen, som inte kan eller vill ställa upp på dessa villkor, tystnar. Kommunikationen avstannar (Bel Habib, H., 1995: Att förstå främlingsfientlighet och rasism. *Rasismens varp och trasor. En antologi om främlingsfientlighet och rasism.* Norrköping).

Symbol: 1) Konkret företeelse som står för ett abstrakt begrepp med vilket den delar en egenskap (t.ex. jämvikt hos en våg och rättvisan), dvs. ett slags ikoniskt tecken; 2) (i logik och amerikansk semiotik) konventionellt tecken, bildat efter godtyckliga regler som råder i en viss kultur, t.ex. de flesta ord i språket; 3) (i tysk romantik) tecken där uttryck och innehåll hör särskilt intimt samman, i motsats till allegori, dvs. ett slags indexikalt tecken; 4) konkret företeelse som står för en social enhet, ett land, ett parti etc. och där relationen blivit uttryckligt bestämd, även om den har indexikalt eller ikoniskt ursprung (tre kronor för Sverige); 5) tecken vars uttryck kan fixeras men vars innehåll är obestämt eller mångtydigt eller bildar associationskedjor (i konst- och litteraturkritik, i psykoanalysen).

Värdering: Personlig uppfattning om det (abstrakta) värdet av något, i pluralis även grundläggande åsikter (*Svensk Ordbok*, 1986).

När annat inte anges är begreppen hämtade ur *Nationalencyklopedin*, 1989–96, och *Nationalencyklopedins ordbok*, 1995–96.